

Grzegorz Białuński

"Historia Prus. Narodziny -
mocarstwo - obumieranie", pod red.
Bogdana Wachowiaka, T. I: "Dzieje
Brandenburgii - Prus. Na progu
czasów nowożytnych (1500-1701)",
Bogdan Wachowiak, przy
współudziale Andrzeja
Kamieńskiego, Poznań 2001 :
[recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 394-397

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

do wniosku, że trzecią postacią jest syn księcia, który rządził w tamtym regionie przed przybyciem Krzyżaków i był pierwszym propagatorem wiary chrześcijańskiej na terenie ziemi chełmińskiej. W trzeciej części artykułu autor przedstawia interpretację przedstawionego opisu obrazu i znajdujących się na nim postaci. Arszyński zwraca słusznie uwagę, że obraz, będący przedmiotem jego rozważań, nie powinien stanowić podstaw do interpretacji jednostkowych, gdyż był tylko jednym z wielu, które powstały w XVII i XVIII w. Zdaniem Arszyńskiego istnieją jeszcze trzy obrazy (znajdujące się obecnie w kościele w Chełmnie oraz katedrze oliwskiej), które również przedstawiają podobne „układy portretowe” dostojników krzyżackich z innymi osobami trzecimi. W końcowej fazie rozważań Arszyński podaje przełom 1454 r., jako bardzo istotną datę rozstrzygającą zagadkę tzw. niekrzyżackich postaci na obrazie z ratusza w Chełmnie i pozostałych miejscach przez niego wymienionych. Autor dochodzi do wniosku, że wszystkie te czynniki spowodowały, że twórca obrazu w okresie, kiedy on powstawał, nie mógł brać pod uwagę li tylko okresu krzyżackiego historii miasta i okolic, ale musiał także zwrócić uwagę na okres przedkrzyżacki oraz późniejszy, świecki Prus Królewskich, przede wszystkim ze względów politycznych, ale i praktycznych (malarskich, mając na uwadze np. ewentualnych zwiedzających). Chodziło także o to, że właśnie malarstwo w tego okresu spełniało ważką rolę uświadczenia historycznego, które obok pisarstwa było jednym z najważniejszych źródeł poznania historycznego i jego dalszego i szerszego przekazu społecznego. W tym szczególnym wypadku, co podkreśla autor, jest również pewna tęsknota za czasami świetności miasta w okresie krzyżackim oraz z drugiej strony za czasami niezależności od władzy zwierzchniej i autonomii.

Podsumowując powyższe rozważania należy stwierdzić, że przedstawione artykuły tworzą całość pod względem merytorycznym, uzupełniają się chronologicznie i rozpatrują różne aspekty życia zakonów rycerskich i ich recepcji w Europie.

Jan Gancewski

Historia Prus. Narodziny — mocarstwo — obumieranie, pod red. Bogdana Wachowiaka, t. I: Dzieje Brandenburgii — Prus. Na progu czasów nowożytnych (1500—1701), Bogdan Wachowiak przy współudziale Andrzeja Kamińskiego, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2001, ss. 714.

Na wstępie należy zaznaczyć, że ukazała się rzecz ważna i potrzebna. Omawiana praca stanowi pierwszy tom *Historii Prus* obejmujący dzieje nowożytne Brandenburgii—Prus od 1500 do 1701 r. Zgodnie z założeniem redaktora wydawnictwa — Bogdana Wachowiaka mają ukazać się aż cztery obszerne tomy chronologicznie doprowadzone do likwidacji państwa pruskiego 25 lutego 1947 r. I tak w następnym tomie mają być ukazane Prusy jako monarchia absolutna (1701—1806), w trzecim — Prusy w dobie kształtowania się kapitalizmu (1806—1871) i wreszcie w ostatnim czasy Rzeszy Niemieckiej (1871—1947). Założeniem redakcji było też opracowanie pierwszego tomu obejmującego dzieje Brandenburgii w średniowieczu, czego jednak nie udało się zrealizować. W przyszłości, być może, ukaże się on jako oddzielne wydawnictwo, zaś w omawianej pracy zamieszczono jedynie krótki zarys dziejów średniowiecznej Brandenburgii w rozdziale wstępnym.

Założeniem publikacji jest omówienie w jednym wykładzie dziejów Brandenburgii i Prus Książęcych — dwóch komponentów terytorialnych składających się na państwo

pruskie. Innym ważnym zamierzeniem jest dążenie do przewyciężenia polonocentryzmu, jak też z drugiej strony germano- lub prusocentryzmu. Stąd zespół autorski miał ukazywać dzieje bez koncentracji na stosunkach polsko-prusko-brandenburskich, ale starać się o równomierne traktowanie wszystkich części państwa pruskiego oraz o perspektywę ogólnoeuropejską w naświetlaniu poszczególnych wydarzeń i problemów. Jednocześnie miały być ukazane różne aspekty dziejowe, nie tylko problematyka polityczna, ale też społeczno-gospodarcza, prawnoustrojowa i kulturalna. Całość została pomyślana jako opracowanie naukowe, w pierwszym rzędzie podsumowujące dotychczasowe badania, ale nie unikające uzupełnień o nową kwerendę archiwalną. Dlatego też miały znaleźć się tutaj również zupełnie nowe ustalenia faktograficzne, a zwłaszcza interpretacyjne. Te z gruntu zasadne założenia znalazły wyraz już w pierwszym, omawianym tu tomie.

Przechodząc teraz do zawartości omawianego tomu przypomnę, że ukazuje on dzieje Brandenburgii i Prus w czasach nowożytnych, decydujących dla powstania państwa brandenbursko-pruskiego. Ramy chronologiczne pracy nie budzą zastrzeżeń, choć pierwsza z dat — 1500 jest raczej umowna i wymagała pewnego uzasadnienia: objęcie rządów przez Joachima I (1499), aktywizacja polityki Brandenburgii, wkrótce potem objęcie urzędu wielkiego mistrza krzyżackiego w Prusach Krzyżackich przez Albrechta Hohenzollerna (1511). Żadnych natomiast zastrzeżeń nie budzi druga cezura — 1701, czas koronacji Fryderyka III na króla w Prusach. Pracę otwiera krótka przedmowa redaktora całości wydawnictwa Bogdana Wachowiaka, w której wyjaśnił on główne założenia i zawartość poszczególnych tomów *Historii Prus*. We wprowadzeniu z kolei zamieszczono krótki zarys dziejów Brandenburgii i Prus w średniowieczu oraz dosyć szczegółową charakterystykę stanu badań i źródeł. Takie przedstawienie literatury ma zawierać również każdy z następujących tomów.

Wykład podzielono na dwa okresy: pierwszy obejmuje czasy od początku XVI w. po rok 1618, czyli po przejęcie władzy w Prusach przez elektorów brandenburskich; drugi lata 1618—1701, czyli od powstania po konsolidację państwa brandenbursko-pruskiego. Każda część składa się z kilku chronologicznych i problemowych rozdziałów, w których ukazano przemiany polityczne, ustrojowe, społeczno-gospodarcze na wsi i w miastach, sprawy religijne oraz kulturę i sztukę. Należy zaznaczyć, że w części pierwszej nierównomiernie jeszcze potraktowano oba terytoria późniejszego państwa brandenbursko-pruskiego, skupiając wykład na części brandenburskiej, zwłaszcza przy omówieniu kwestii społeczno-gospodarczych, miast i przemian religijnych w okresie reformacji. Można mieć pewne wątpliwości, czy był to zabieg słuszny, choćby ze względu na tytuł tego tomu, przez redakcję zostało to uzasadnione ówczesną niezależnością Prus Książęcych od Brandenburgii.

Warto bliżej przyjrzeć się zawartości poszczególnych rozdziałów. W części pierwszej zawarto siedem rozdziałów, w tym sześć autorstwa Bogdana Wachowiaka. Na wstępie przedstawiono pozycję Brandenburgii w Rzeszy oraz jej udział w życiu politycznym Europy, następnie ukazano przemiany społeczno-gospodarcze i ustrojowe wsi brandenburskiej z porównaniem do Prus Książęcych oraz innych krajów Europy Środkowej. W rozdziale trzecim omówiono rozwój miast brandenburskich, zaś w czwartym scharakteryzowano przebieg reformacji oraz życie religijne w Brandenburgii. W kolejnym rozdziale przybliżono genezę państwa brandenbursko-pruskiego, czyli zarysowano losy Prus Krzyżackich i Książęcych oraz ukazano drogę przejścia administracji w tym kraju

przez brandenburską linię Hohenzollernów. W rozdziale szóstym podjęto próbę charakterystyki państwa brandenburskiego, jego terytorium, organów władzy, sił zbrojnych i skarbowości. Wreszcie w ostatnim rozdziale, jedynym autorstwa Andrzeja Kamińskiego, omówiono kulturę i sztukę Brandenburgii czasów renesansu.

Część druga składa się z ośmiu rozdziałów, z których sześć także napisał Bogdan Wachowiak. Rozpoczyna ją omówienie okoliczności przejścia lenna pruskiego przez Hohenzollernów brandenburskich oraz umocnienie ich władzy w tym kraju. Następny rozdział poświęcono polityce Brandenburgii—Prus w latach wojny trzydziestoletniej. W kolejnym rozdziale ukazano szczegóły uwolnienia się Hohenzollernów od zależności lennej w Prusach oraz ich politykę zagraniczną do 1701 r. Rozdział czwarty ukazuje zróżnicowane stosunki ustrojowe poszczególnych części władztwa Hohenzollernów oraz etapy i czynniki budowy podstaw absolutyzmu. Następne trzy rozdziały prezentują kolejno problem wsi, miast i stosunków wyznaniowych w państwie brandenbursko-pruskim. Ten ostatni, jak też rozdział ósmy, ukazujący osiągnięcia z dziedziny kultury i sztuki w okresie wczesnego baroku, został napisany przez Andrzeja Kamińskiego.

Pracę zamyka obszerne zakończenie ukazujące główne linie rozwoju Brandeburpii—Prus w XVI i XVII w. Ma to być modelowe zakończenie dla wszystkich kolejnych tomów. Cenne uzupełnienie tego wydawnictwa stanowią liczne ilustracje, tablice genealogiczne, przyteczne indeksy: osobowy i geograficzny oraz spis treści i streszczenie w języku niemieckim.

Jak już zaznaczyłem na wstępie, pracę oceniam wysoko. Z obowiązku recenzenta zwrócę jednak uwagę na drobne uchybienia lub braki. W wielu miejscach zdarzyły się pomyłki i typowe literówki, czego przy wydawnictwie o charakterze podręcznikowym należy szczególnie unikać¹. Wydaje się, że nie udało się również uniknąć braków w literaturze przedmiotu, zwłaszcza prac wydawanych w ostatnich latach². Zwrócę też uwagę na pewną niekonsekwencję nazewnictwa, oto np. nazwisko Achacego Czemy zostało oddane w polskiej wersji, gdy Mikołaj Nipszyc (Nickel von Nibschitz) w niemieckiej (s. 181). Podobnie z używanymi nazwami miast: na ogół autorzy trzymają się zasady stosowania nazw współczesnych z ewentualną informacją w nawiasie o nazwie historycznej, jednak zdarzają się niekonsekwencje, np. określenie „söldawską” zamiast „działdowską” (s. 491). W pracy występuje niekiedy — moim zdaniem — nieprecyzyjne i mylące, ale ciągle powtarzane w literaturze określenie „chłopi chełmińscy” (np. s. 205). Domyślam się, że chodzi o grupę wolnych tzw. kulmerów *vel* kelmerów, a nie chłopów czynszowych na prawie chełmińskim, jednak powinno to być określane bardziej jednoznacznie albo z zastosowaniem powyższej nomenklatury (jak na s. 466), albo z dodatkiem słowa „wolni”

1 Tutaj przykłady: s. 88 — sejm w Wormacji odbył się w 1521 r. a nie w 1621; s. 92 — księżna Dorota żyła w latach 1504—1547 a nie 1404—1547; s. 226 — powinno być *Dux Prussiae* a nie *Du Prussiae*; s. 441 — powinien być biskup warmiński Jan Stefan Wydźga a nie Stefan Wydźga; s. 522 — powinien być P. Fijałkowski a nie J. Fiałkowski; s. 530 — powinny być Osranki a nie Ozranki.

2 Odnotuję choćby następujące prace: G. Michels, *Zur Wirtschaftsentwicklung von Passenheim im Ordensland und Herzogtum Preussen bis 1619*, Lüneburg 1988; W. Szymaniak, *Organizacja dyplomacji Prus Książęcych na dworze Zygmunta Starego 1525—1548*, Bydgoszcz 1992; tenże, *Rola dworu polskiego w polityce zagranicznej Prus Książęcych*, Bydgoszcz 1993; G. Białuński, *Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku — starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie*, Olsztyn 1996; G. Michels, *Zur Wirtschaftsentwicklung von Kleinstädten und Flecken im Ordensland und Herzogtum Preußen (bis 1619)*. *Gilgenburg—Hohenstein—Neidenburg—Ortelsburg—Willenberg*, Lüneburg 1996; J. Szeliga, *Rękopiśmienne mapy Prus Książęcych Józefa Naronowicza-Narowskiiego z drugiej połowy XVII wieku*, Warszawa 1997; T. Berg, *Landesordnungen in Preußen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Lüneburg 1998.

(jak na s. 456)³. Uzupełniłbym mapę enklaw katolickich w Prusach Książęcych (obok omówionego Królewca i Świętej Lipki) o Działdowszczyznę (ss. 523—525). Otóż w XVII w. w ręce katolików przeszły tutaj trzy kościoły, były to: kościół w Wielkim Łęcku należący do Rywockich, kościół w Przełęku należący do Rościszewskich oraz kościół w Białutach należący do Narzymskich. Władcy pruscy zgodzili się na pozostawienie tych kościołów katolikom, gdyż katolicycy patroni tych świątyń posiadali dobra również na Mazowszu, a więc byli jednocześnie poddanyami króla polskiego i dlatego mogli liczyć na jego wsparcie⁴. Niedokładnie podano liczbę map wykonanych przez Józefa Narońskiego (ponad 40), obecnie przyjmuje się, że wykonanych było co najwyżej 27 map⁵.

Powyższe, w istocie raczej marginalne uwagi, w niczym nie zmieniają wysokiej opinii o omawianej pracy. Nie mam wątpliwości, że *Historia Prus* zapoczątkowana przez niniejszy tom stanie się tak ważnym i pożytecznym wydawnictwem, jak choćby *Historia Pomorza*.

Grzegorz Białuński

Ignacy Krasicki na Warmii 1766—1772. Przekazy źródłowe, cz. I (1766—1768), cz. II (1769—1772). Zebrał i opracował ks. Alojzy Szorc. Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie nr 206, Olsztyn 2002.

Pobyty biskupa i poety Ignacego Krasickiego na zamku lidzbarskim w latach 1766—1795 przypadł na burzliwy okres pierwszego rozbioru Polski i przejścia Warmii pod panowanie pruskie. Rok 1772 zamknął bowiem ponad trzechsetletni okres dziejów Warmii, która od II pokoju toruńskiego wraz z Prusami Królewskimi przyjęła zwierzchnictwo królów polskich.

Edycja źródłowa *Ignacy Krasicki na Warmii 1766—1772* to kolejna praca ks. Alojzego Szorca, autora znanego czytelnikom z licznych prac i artykułów poświęconych historii biskupstwa warmińskiego i diecezji warmińskiej. Tym razem przedmiotem zainteresowań badacza stała się sylwetka jednego z wybitniejszych biskupów warmińskich, który wszedł na stałe do kanonu literatury polskiej, a którego rozkwit twórczości literackiej przypadł właśnie na okres jego pobytu na obszarze Warmii. Edycja ta staje się interesująca zarówno dla historyków literatury i biografów biskupa Krasickiego, jak też dla historyków zajmujących się dziejami politycznymi i gospodarczymi Warmii. I choć bibliografia prac i przyczynków poświęconych biskupowi Krasickiemu jest niezwykle obfita¹ to dla czytelnika najbardziej znaczący jest fakt, że większość dokumentów tu przedstawionych była dotąd nieznaną i ukazała się drukiem pierwszy raz². Główny trzon edycji stanowią materiały pochodzące z Archiwum Archidiecezji Warmińskiej (Akta Kurii Biskupiej, protokoły posiedzeń kapituły fromborskiej, korespondencja biskupa i kapituły). Kilka

3 Por. G. Białuński, *Przemiany społeczno-ludnościowe południowo-wschodnich obszarów Prus Krzyżackich i Książęcych (do 1568 roku)*, Olsztyn 2001, ss. 184—194, 201—220.

4 Por. J. Małek, *Życie religijne na Mazurach w czasach nowożytnych*, w: *Ewangelicy na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 2001, s. 21.

5 J. Szeliga, op. cit., ss. 20—22.

1 Szczegółową bibliografię prac poświęconych Ignacemu Krasickiemu por. w pracy Paul Cazin, *Książę biskup warmiński Ignacy Krasicki 1735—1801*, Olsztyn 1986; Ostatnio wydany zbiór artykułów: *Ignacy Krasicki. Nowe spojrzenia*, pod red. Z. Golińskiego, T. Kostkiewiczowej, K. Stasiewicz, Warszawa 2001.

2 Tylko kilkanaście listów przedrukowanych zostało z edycji pod redakcją Tadeusza Mikulskiego: *Korespondencja Ignacego Krasickiego, z papierów L. Bernackiego*, t. 1 (1743—1801), Wrocław 1958.